

Разиграєв Олег
(Луцьк)

ПРОТИДІЯ ПОЛЩІ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНІ ДІЯЛЬНОСТІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ДИВЕРСІЙНИХ ЗАГОНІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Утворене 4 лютого 1921 р. Волинське воєводство було однією з найбільших адміністративних одиниць II Речі Посполитої. Внаслідок територіальних змін у 1924-1925 та 1930 рр. Волинь стабільно утримувала другу позицію щодо величини площі, котра становила 35 754 км.кв. За вище згаданим показником Волинське воєводство поступалось лише Поліському¹. Інтеграція та облаштування Волині як частини новоприєднаних східних земель були одними з найголовніших завдань Польської держави. Ці процеси визначалися як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Серед внутрішніх, котрі особливо відчутно вплинули на ситуацію у Волинському воєводстві, варто відмітити загальнодержавну економічну кризу 1918-1923 рр., відсталість Волині внаслідок перебування її території під владою Російської імперії, а також політику національної асиміляції „ендеків”, яка викликала чимало суспільних конфліктів у т.зв. „дотравневий період”. Натомість одним з визначальних зовнішніх чинників, котрий вплинув на процес відбудови Волині, була спроба реалізації більшовицької ідеї експорту революції до країн Європи. Географічно вказаний „експорт” проходив через територію західноукраїнських земель, в тому числі і Волинського воєводства, що не могло не позначитись на стані безпеки та громадського порядку у регіоні. Однією з основних структур, яка протистояла партизанським загонам та диверсійно - підривним групам (у Польщі їх офіційно називали бандами – *О.Р.*) комуністів на Волині, була державна поліція.

Узагальнюючі матеріали про її діяльність в контексті суспільно-політичного та соціально-економічного життя Волинського воєводства почали з'являтися ще у період між двома світовими війнами. Тут варто відмітити дослідження І. Волошиновського, С. Двораковського, С. Красицького, Т. Крижановського, Б. Подгорського, С. Сроковського, М. Фелінського². Наступний етап у вивченні цього аспекту минулого Західної Волині охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Характеризуючи українську радянську історіографію комуністичного періоду, що стосувались теми, слід відмітити дослідження І. Васюти, С. Вронського, Л. Корнійчука, Ю. Сливки, Р. Оксенюка³. Ці праці забарвлені ідеєю „боротьби західноукраїнського населення за об'єднання з Радянською Україною”, а тому діяльність партизанських загонів та диверсійних більшовицьких груп на Волині, безсумнівно, оцінюється позитивно. Серед наукових праць польських істориків часів ПНР варто відмітити роботи, які підготували Р. Тожецький, М. Папезинська-Турек, М. Іваницький, А. Хойновський, Т. Пьотркевич, В. Менджецький⁴. З огляду на період, у який побачили світ ці дослідження, можемо їх означити як максимально об'єктивні.

Із здобуттям Україною незалежності чимало „білих плям” минувшини Волинського воєводства, в тому й проблем „експорту революції” та політики польських властей щодо цього, висвітлюють праці О. Зайцева, В. Комара, Ю. Крамара, М. Кучерепи, М. Філіпович, Я. Шабали⁵. Ґрунтовні дослідження суспільно – політичного та національно-релігійного життя міжвоєнної Західної Волині з виокремленням окремих фрагментів теми містять праці сучасних дослідників Речі Посполитої, зокрема Г. Гриццока, Я. Кенсіка, З. Запровського, В. Козири⁶.

У середовищі польських дослідників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. варто виокремити наукові розвідки Р. Літвінського, П. Маєра, А. Місюка, М. Мончинського, А. Пеплонського, Т. Строгульського, які безпосередньо стосуються функціонування поліції міжвоєнної Західної Волині. Хоча ці праці у переважній більшості, за винятком дослідження Р.Літвінського, згадують поліційні

структури Волині лише у загальнопольському контексті, вони є важливими для розуміння законодавчої бази, специфіки, основних методів та напрямків діяльності державної поліції II Речі Посполитої⁷.

Відповідно до незадовільного стану наукового вивчення теми в українській історіографії, метою нашого дослідження є з'ясування рівня державної безпеки у Волинському воєводстві у так. зв. „дотравневий період” в контексті „експорту революції” з Радянської Росії, змісту і результатів боротьби польської державної поліції з партизанськими загонами та диверсійними комуністично – більшовицькими групами (бандами).

У досліджуваній період ідея світової революції пронизувала політичний курс Радянської Росії (РСФРР). Хоча в державі й проходила зміна тактики та шляхів реалізації зовнішньої політики, однак її сутність змін не зазнавала. Цілком впевнено можна стверджувати, що курс на світову революцію фактично ніколи не припинявся. Змінювались лише орієнтири куди, більшовики спрямовували свою увагу. У 1918-1926 рр. переважав „західний напрямок”.

Першими концепцію світової революції висловили К. Маркс та Ф. Енгельс. У своїх працях вони запевняли, що настане час, коли світова революція приведе до влади пролетаріат. Так, у праці „Звернення Центрального комітету до Союзу комуністів. Березень 1850 р.” вони запевняли: „Наші інтереси і завдання полягають у тому, щоб зробити революцію безупинною доти, доки пролетаріат не завоює державну владу”⁸. Вчення К. Маркса та Ф. Енгельса лягло в основу теоретичної і практичної діяльності багатьох політичних партій лівого спрямування, в тому числі і Російської комуністичної партії (більшовиків) РКП(б). Слід відмітити, що російські більшовики у власних програмних документах спирались на радикальні ідеї основоположників комуністичної доктрини, котрі були „розширені” та прилаштовані до „місцевих умов”. У своїх працях В. Ленін підкреслював, що кінцевою метою власної партії він бачить створення „сполучених штатів світу”, тобто тієї форми державного устрою, котра „призведе до повної перемоги комунізму та остаточного зникнення зі світової карти усіх сучасних держав”⁹.

Після захоплення більшовиками влади на засіданні петроградського комітету партії 1 (14) листопада 1917 р. В. Ленін сказав слова, які визначили усю подальшу зовнішню політику російських комуністів: „Перед нами Європа. Ми повинні розпочати. Тепер можлива лише соціалістична революція”¹⁰. В даному контексті можна пригадати висловлювання Л. Троцького: „Міцний, вирішальний успіх немислимий для нас поза європейською революцією”¹¹. У праці „Перманентна революція”, підсумовуючи свої ідейні пошуки, Л. Троцький зазначав: „Завершення соціалістичної революції в національних рамках немислимо... Соціалістична революція починається на національній арені, розвивається на інтернаціональній, і завершується на світовій”¹².

Таким чином, один із векторів зовнішньої політики більшовиків був спрямований на „експорт революції” до країн Європи. Однак поразки Радянської Росії протягом 1918-1920-го років довели неспроможність реалізації ідеї „народних урядів” у II Речі Посполитій, Фінляндії та країнах Балтії. Провал „маршу на Варшаву” остаточно розвіяв більшовицькі ілюзії щодо швидкого загарбання континенту. Недаремно 1924 р. М. Тухачевський у лекції „Похід на Віслу”, присвяченій відомим подіям 1920 р., визнав, що „у зв’язку з нашою військовою поразкою була розірвана ланка, котра поєднувала жовтневую революцію із західноєвропейською”¹³.

Зазначимо, що курс на „світову революцію” з початку 1920-х років дещо видозмінився, тобто перейшов із відкритого збройного протистояння до таємної підготовки та підтримки комуністичних повстань, організованих спеціально вишколеними та навченими диверсантами. Безпосередні військові дії проти II Речі Посполитої були унеможливлені як підривом мілітарного потенціалу Радянської Росії, так і Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р. Нагадаємо, що договірні сторони – РСФРР і Радянська Україна (УСРР) з одного боку, та Польща – з іншого, взаємно визнавали

незалежність і державний суверенітет одна одної. Вони також мали утримуватися від втручання у внутрішні справи сторін – часників договору, зокрема від агітації та пропаганди на їх території. Учасники домовленостей зобов'язувалися не підтримувати організацій, що мали на меті проведення збройної боротьби з іншою договірною стороною або зазіхали на її територіальну цілісність, готували повалення її державного чи суспільного ладу¹⁴.

Наявність в УСРР безпосереднього кордону з II Річчю Посполитою зумовило використання західноукраїнського населення у міжнародному комуністичному русі. Правове оформлення статусу Західної Волині (1921 р.) та Східної Галичини (1923 р.), як частин новоствореної Польської держави, не означало відмову від територіальних претензій Радянської Росії на ці землі. Більшовицьке керівництво розглядало перспективи розвитку комуністичного руху на Західній Україні ще до підписання Ризького мирного договору. Так, один з представників УСРР на переговорах у Ризі Е. Квірінг¹⁵ у листі до голови Ради народних комісарів (РНК) і Народного комісаріату закордонних справ (НКЗС) УСРР Х. Раковського від 30 листопада 1920 р. писав, що відторгнення від УСРР Західної Волині і Галичини поставило перед урядом і Комуністичною партією більшовиків України (КП(б)У) завдання „взяти під своє ідейне і організаційне керівництво революційних рух, зростання якого, внаслідок польської окупації, потрібно незабаром чекати”¹⁶. Більше того, він пропонував для проведення підпільної роботи створити спеціальний комітет. Щоб польська сторона не могла звинуватити РНК УСРР у порушенні норм міжнародного права, функціонування цієї організації передбачалось здійснювати на самостійних засадах. Агітаційно – пропагандистську діяльність планувалось проводити під гаслом „державного об'єднання усіх українських земель”¹⁷.

Комуністичний рух на теренах Волинського воєводства концентрувався навколо Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) (з жовтня 1923 р. – Комуністична партія Західної України – КПЗУ)¹⁸. Підрозділи польської державної поліції зафіксували комуністичні осередки на Волині ще у 1921 році¹⁹. Водночас джерела, що зберігаються у фондах державних архівів Волинської (ДАВО) та Рівненської (ДАРО) областей України, свідчать про підтримку комуністичних гасел місцевим населенням. Даний факт підтверджує і Я. Кенсік, зазначаючи, що „місцеве (непольське) населення маніфестувало своє сепаративне налаштування щодо офіційної влади, нерідко піддаючись ультра-лівій пропаганді”²⁰. Це пояснюється як надзвичайно важкими економічними умовами у 1921-1923 рр, так і політикою „національної асиміляції”, котра активно проводилась „ендеками” й викликала її несприйняття місцевим українським населенням, яке у переважній більшості проживало на селі (за даними перепису 1931 р. близько 68% населення)²¹. Український дослідник М. Кучерепа зазначає: „Волиняни прийняли нову владу досить неприязливо, вороже, вважаючи поляків за окупантів”²². На думку В.Козири, „концепція „ендеків” відмовляла непольським мешканцям держави у праві на вільний національний розвиток, прагнучи перетворити їх на громадян нижчої категорії, більше того, проголошувала необхідність денационалізації (полонізації) українців та білорусів...”²³.

Наприкінці 1921 – початку 1922 рр. були організовані комуністичні осередки в Луцьку, Ковелі, Рожищі, Торчині, Голобах, Локачах та інших населених пунктах Волинського воєводства²⁴. Наприкінці 1921 – початку 1922 рр. вони об'єдналися в окружну організацію й отримували фінансування від Центрального комітету (ЦК) КП(б)У. Пропагандистська література теж надходила з Радянської України. Один з поліційних рапортів за останній квартал 1921 р. повідомляв про налагодження доставки на терени Речі Посполитої нелегальної більшовицької літератури за посередництвом одного із начальників радянських прикордонних постів²⁵. Тогочасне поширення комуністичної ідеології у Волинському воєводстві підтверджує лист острозького старости від 12 травня 1921 р. до воєводського управління в Луцьку. Так, у гміні Майків під поліційний постерунок було підкинуто комуністичні агітаційні матеріали. Староста повідомляв, що негайно видав розпорядження відділові IV-Д (осередок політичної поліції) в Острозі, щоб той встановив, звідки походять ці матеріали, і осіб, які їх поширювали.

Були там, зокрема, такі брошури, як „Хто такі комуністи”, „Армія капіталу і армія праці”, „Де справжня свобода” М. Бухаріна, ін²⁶.

Антипольська комуністична пропаганда на теренах Волинського воєводства становила лише один з аспектів більшовицької діяльності. На початку 1920-х років свій вплив на Волинь поширила спецслужба більшовиків - Закордонний відділ (Закордот) ЦК КП(б)У. „Український” Закордот підпорядковувався закордонному відділові при ЦК РКП(б) та Виконавчому комітетові Комуністичного інтернаціоналу (Комінтерну). Натомість підпільну діяльність у Волинському воєводстві проводило київське відділення Закордоту. Відповідно до організаційного розподілу „підривної” діяльності спрямованої проти II Речі Посполитої, Волинь була віднесена до 3-ї області роботи місцевої організації партійної спецслужби, очолюваної К. Русалковим²⁷. Першочерговим завданням вказаної організації було створення диверсійно – підривних загонів для проведення дестабілізаційної діяльності на Волині. Остання у підсумку повинна була спровокувати польську-радянську війну з метою повернення УСРР західноукраїнських земель та встановлення радянської влади у Польщі²⁸. Для потреб комуністичних організацій Волинського воєводства військовослужбовці Закордоту перекидали на терени II Речі Посполитої не тільки кошти та пропагандистсько – агітаційну літературу, але й також таємних співробітників, зброю та амуніцію.

Стабілізувати внутрішню ситуацію та забезпечити громадській спокій у Волинському воєводстві були покликані сили державної поліції. Це завдання було надзвичайно важким з огляду на сферу обов’язків поліцейних структур, умови праці та матеріальну базу. Варто додати, що до 1924 р. (часу створення Корпусу охорони прикордоння – КОП) поліція ще й забезпечувала охорону східного кордону II Речі Посполитої.

На початку 1920-х років поліції у Західній Волині довелося зіткнутися з вкрай напруженою ситуацією, породженою антипольськими збройними виступами диверсантів. До перших диверсійних акцій, здійснених збройними формуваннями з Радянської Росії, можна віднести розгром двох поліцейних постерунків у Ковельському повіті в червні 1921 р. та захоплення містечка Мізоч на теренах Дубнівського повіту 18 липня того ж року²⁹. Дестабілізація суспільного життя, яка була пов’язана із революційно – комуністичною антидержавною діяльністю, серйозно турбувала Міністерство внутрішніх справ (МВС). В одному з циркулярів міністр Ц. Ратайський писав: „Численні відомості, що регулярно надходять протягом останнього часу до МВС, одностайно підтверджують посилення комуністичної агітації в нашій країні в останні місяці”. Волинський воєвода у листі до старост від 7 жовтня 1921 р. писав: „Як відомо панам старостам, комуністична агітація на території Волинського воєводства набирала і набирає великих розмірів”³⁰. Тим часом, кількість організованих повстанських загонів Закордоту стрімко зростала. Лісиста місцевість сприяла проведенню партизанської боротьби у краї. У 1921 р. в північній частині Волині діяли загони Островського (200 осіб), Василевського (60 осіб) і Русакова (17 осіб). На півдні воєводства діяльність розгорнув загін диверсантів із 30 осіб³¹. Зауважимо, що ефективна діяльність підрозділів політичної поліції протягом 1921-1922 рр. сприяла паралізації діяльності загонів більшовицької спецслужби. „Dziennik Wolynski” 24 січня 1923 р. повідомляв про початок у Волинському окружному суді процесу проти Закордоту ЦК КП(б)У. На лаві підсудних опинились 73 особи³².

Однак, із ліквідацією активності Закордоту, стан безпеки у Волинському воєводстві не покращився. Протягом 1923-1924 рр. стрімко постають бойові підрозділи, організовані як силами місцевих комуністів, так і закинуті з СРСР. Варто відмітити антидержавну та підривну діяльність таких формувань революційного характеру як „Козацька рада”, „Українська національно-повстанська організація”, „Українська революційно-повстанська організація”, „Західноукраїнська народно-революційна організація”, „Організація Т”, „Українська Червона повстанська армія”. Як зазначає М. Кучерепа, усі вони відрізнялись тільки назвами. Натомість форми та методи діяльності бути

однаковими. Однаковою була і їх мета – підготовка збройного повстання з метою „відірвання західноукраїнських земель від Польщі для подальшого поєднання з Радянською Україною”³³.

Партизанські загони комуністичного спрямування, котрі місцева преса називала бандами, нападали на двори та господарства польських осадників, проводили диверсійні операції проти військових сил та поліції. Потужні угруповання були зафіксовані у Луцькому, Ровенському, Дубнівському, Володимир-Волинському та Здолбунівському повітах. В Дубнівському повіті функціонувало чотири банди. Найбільша з них під керівництвом Шпака здійснила напад на маєток Пшибильського. У Кременецькому повіті угруповання Возняка щодня здійснювало напади на прикордонні постерунки. Найбільш знаний серед місцевого населення був загін К. Орловського, який виступав під псевдонімами Артем, Аршинов, отаман Калініченко, Муха Михальський. Він активно діяв на теренах Волині та Полісся, нерідко вступав у відкритий двобій із силами поліції і війська³⁴. Силам місцевих комуністів були споряджені формування Д. Бобика у Ковельському та Любомльському повітах, Сешенка – Кноля – у Луцькому повіті³⁵.

Протягом 1923-1925 рр. волинська преса була переповнена повідомленнями про вкрай незадовільний стан безпеки у воєводстві, спричинений як черговими нападами революційних диверсантів, так і небувалим поширенням кримінальної злочинності. Так, у березні 1923 р. двоє більшовицьких солдат, незаконно перетнувши кордон в околиці колонії Кураж, напали на місцевого жителя М. Грабовського. Відступаючи на радянську сторону, вони смертельно поранили польського солдата³⁶. У травні того ж року підрозділ поліціантів (31 особа) під керівництвом голови Луцького слідчого відділку комісара Дістерхофа влаштували облаву на бандитів, які переховувались у селах Переспа, Голоби, Рожище. В результаті проведеної операції було знешкоджено три особи³⁷. У вересні 1923 р. на теренах Острозького повіту невідомі здійснили напад на постерункового Я.Земьона. Забравши в останнього зброю, нападник силою перетягнули його на територію Радянської України³⁸. Кілька днів згодом бандити у кількості 35-40 осіб пограбували маєток Сільно у Ровенському повіті. За твердженням слідчої служби загін зловмисників прибув з радянської сторони³⁹. Внаслідок успішних дій поліції Волинського воєводства у листопаді 1923 р. на теренах Ковельського повіту було заарештовано революційне угруповання вище згаданого Д. Бобика⁴⁰.

Протидія функціонуванню комуністичного руху було головним й водночас нелегким завданням політичної поліції. Поряд із таємним наглядом, як основним методом діяльності вищевказаного підрозділу, активно реалізовувалась превентивно – репресивна активність. На Волині влітку 1923 р. поліція за участю військ провела 36 спецоперацій та 108 розвідок проти загонів комуністичних партизанів. Наступним кроком стали масові арешти „революціонерів”. Із 75 заарештованих військовопольовий суд у Луцьку засудив більшість на тривалі терміни ув’язнення. Останні були звинувачені у приналежності до підпільної повстанської організації, що ставила своєю метою шляхом збройних нападів на представників влади повалити державний устрій II Речі Посполитої і встановити диктатуру пролетаріату у формі Рад робітничих і селянських депутатів⁴¹. Незважаючи на арешти та суди, стан безпеки на Волині, починаючи з кінця 1923 р. все більше загострювався. Тут, по суті розпочиналось „повзуче антипольське постання”.

Державна влада вжила низку суспільно – господарських, політичних, а також адміністративно-правових заходів, щоб виправити це становище. У випадку Волинського воєводства – як прикордонної адміністративної одиниці – особливе значення мало створення спеціального військово – поліційного формування – Корпусу охорони прикордоння. Адже державна поліція самотужки не могла забезпечити порядок на польсько-радянському кордоні.

Слід зауважити, що з другої половини 1924 р. рух комуністичних диверсантів та партизан набуває поважних розмірів. У відповідь влада розпочинає пацифікацію „східних кресів”. На посади воєвод призначаються генерали польського війська з широкими повноваженнями у внутрішній діяльності.

Проте у щоденній дійсності постійно давалась взнаки бідна матеріальна база, кадровий голод та відсутність досвіду. На думку воєводської державної адміністрації за тогочасних умов навіть добре організована система варті не могла гарантувати належного рівня безпеки регіону.

Нова хвиля революційно-комуністичної активності припала на літо – осінь 1924 р. Як згадував міністр внутрішніх справ Ц. Ратайський: „В. Вітос (прем'єр-міністр Польщі – *О.Р.*) повернувся з Волині і прийшов до мене поділитись спостереженнями. Розповідав неймовірні речі. „Розклад” адміністрації, поліції, продажною та боязливою, бандити панують над ситуацією... Українські селяни володіють зброєю... Волинь в будь-який момент може спалахнути революцією... Треба рятувати кресі!”⁴². Згідно поліційних рапортів, у вказаний період в Острозькому повіті під керівництвом КПЗУ діяла банда більшовицьких диверсантів у кількості близько 60 осіб. Ними були скоєні напади на оселі польських осадників, фільварки та постерунки поліції у Майкові, Могилянах та Стадниках⁴³. 8 серпня 1924 р. на теренах Горохівського повіту озброєні диверсанти здійснили напад на постерунок поліції⁴⁴. Про вкрай напружений стан безпеки у регіоні свідчить напад 24 вересня 1924 р. диверсійного загону під керівництвом вище згаданого К. Орловського на потяг, в якому перебував поліський воєвода С. Двонарович, місцевий римо-католицький єпископ та воєводський комендант поліції⁴⁵.

За підрахунками часопису „Zycie Wolynia” в період з 1921 по 1924 рр. напади більшовицьких загонів виглядали наступним чином: 1921 р. – 15 нападів, 1922 р. – 43 (крім того, зафіксовано 17 акцій саботажу), 1923 р. – 18 (80 випадків саботажу), 1924 р. (станом на 1 жовтня) – 354⁴⁶.

Стан безпеки у Волинському воєводстві загострився наприкінці 1924 – у першому кварталі 1925 рр. у зв'язку з підготовкою запланованого на весну збройного повстання, яке спільно готували КПЗУ та Закордонний відділ ЦК КП(б)У. Так, в ніч з 31 січня на 1 лютого 1925 р. загін з кількох десятків осіб перетнув державний кордон в районі села Тарнувка. Наступ проводився у двох напрямках: Корець-Рівне та на південь від Рівне з метою нападу на маєток Малочніце (власники Залеські). Об'єкт був вибраний не випадково: він був розташований на відстані 2 км від кордону. Однак прикордонна охорона підготувилася до зустрічі диверсантів й останні змушені були відступити⁴⁷. Днем раніше, 30 січня 1924 р. поліція поблизу кордону затримала групу диверсантів із банди Смульського. Керівник угруповання на допиті розповів, що загін займався вивченням теренів Волині, а також висвітлив плани організації щодо наступних диверсійних маневрів⁴⁸.

Неузгодженість та суперечки між КПЗУ та Закордонним відділом ЦК КП(б)У з одного боку та добра робота польської розвідки з іншого призвели до широкомасштабної операції з ліквідації підпільних комуністичних угруповань на теренах Волинського воєводства навесні 1925 р. В період з 30 березня по 3 квітня у Володимир – Волинському, Ковельському та Луцькому повітах було заарештовано 204 особи. Крім того, потужні революційні організації були викриті у Дубнівському, Ровенському та Кременецькому повітах⁴⁹.

Таким чином, з середини 1925 р. внаслідок поліційних заходів, стан безпеки на Волині значно покращується. Загалом протягом 1925 р. у силами поліції було ліквідовано 47 й заарештовано близько 1500 революційних активістів⁵⁰. Вже з 1926 р. – у зв'язку з масовими арештами 1925 р. – спостерігався спад репресивної активності, спрямованої проти комуністів. Після 1926 р. відділи політичної поліції перейшли від масових акцій до тактики арештів керівництва та активу антидержавних комуністичних угруповань. Одним з найбільших був Володимир-Волинський судовий процес на 151 членом КПЗУ, що почався 15 листопада 1926 р. і тривав 58 днів.

Вище згадувалось, що окрім охорони громадського порядку та суспільної безпеки протягом 1923-1924 рр. сили державної поліції забезпечували безпеку на східному кордоні II Речі Посполитої. У вказаний період у Волинському воєводстві тривали репатріаційні процеси як наслідок радянсько-польської війни. В даному контексті прикордонні поліціанти займались обліком населення, яке залишило II Річ Посполиту разом з радянськими військами⁵¹, виселенням окремих неблагонадійних

осіб з прикордонної місцевості⁵², а також тих, які нелегально перетнули радянсько – польський кордон⁵³. Осіб, котрі порушили процедуру перетину державного кордону, допитували у спеціальному порядку на базі повітових команд поліції⁵⁴. Разом з тим поліція проводила таємний нагляд за особами, які сприяли у вищевказаних протиправних діях⁵⁵.

На початку 1924 р. загальнодержавного розголосу набула справа нищення більшовицькими солдатами, а також спеціально засланими диверсантами таблиць із гербом II Речі Посполитої, які були розташовані на прикордонних стовпах (Волинська ділянка кордону). Справа мала таку вагу, що змусила дипломатичне відомство звернутись до волинського воеводи К. Сроковського з вимогою негайно застосувати оперативні дії. У листі МЗС наголосило, що охорона прикордонних стовпів є одним з найголовніших обов'язків поліції як органів охорони східного кордону. Дипломати зазначили, що нищення радянськими солдатами таблиць із державним гербом становить образу авторитету та загрози суверенності держави, спричиняє матеріальні збитки й дезорієнтацію на кордоні. У випадку натрапляння на такий факт службовці поліції були зобов'язані перешкодити протиправним діям, аж до використання зброї проти порушників⁵⁶. Розпорядження волинського окружного коменданта поліції В. Гуджевського дають підстави стверджувати, що очевидно вимоги дипломатів були почуті. Адже вже у лютому 1924 р. воевода висловив подяку прикордонному постерунковому П. Маліборському за відмінне пильнування служби на кордоні біля прикордонного стовпа №50 й використання, згідно приписів, зброї проти громадянина СРСР Лещукова з метою арешту останнього⁵⁷.

Слід відмітити, що заміна прикордонної охорони підрозділами державної поліції була вмотивована Кабінетом Міністрів необхідністю пов'язати охорону кордону із громадською безпекою, а також наявністю у поліції кращого кадрового потенціалу у порівнянні із працівниками прикордонної служби. Однак, термін на перехід повноважень був дуже короткий, відчувався брак досвідчених кадрів. МВС не володіло жодними резервами, які можна було б направити на східну ділянку кордону. На кордоні спостерігалось погіршення безпеки. У зв'язку з цим волинська воеводська команда поліції отримали наказ виділити якнайменше 15% особового стану для охорони кордону. На кордон були „перекинуті” й коні, котрих теж відчувався поважний брак. Слід відмітити, що така кадрова політика погіршила й так незадовільний стан безпеки всередині держави⁵⁸.

Зауважимо, що поліціанти без ентузіазму сприймали перспективу служби на східному кордоні держави. Останні трактували це як своєрідне „заслання”. На думку Р. Літвінського, означення служби на кордоні як „заслання” мало свої підстави. Насамперед, такий стан справ мав місце у зв'язку з тим, що з однієї сторони, поліціанти не були забезпечені найнеобхіднішими промисловими товарами. Невирішеною залишалась житлова проблема, діяльності поліції перешкоджало неприязне ставлення місцевого населення (у переважній більшості непольської національності)⁵⁹. Крім того, продуктивну діяльність поліціантів на східному кордоні гальмував брак справного телефонного сполучення, зимового обмундирування, використання у професійній діяльності непристосованих для розміщення постерунків⁶⁰.

Одним з важливих питань, яке великою мірою впливало на стан безпеки державного кордону і Волинського воеводства загалом, була проблема дисципліни серед поліціантів. Зауважимо, що жоден наказ волинського окружного коменданта не виходив без згадки про незадовільний стан дисципліни. Однією з головних причин вказаної ситуації стала вищезгадана непродумана кадрова політика керівництва МВС. Вже згадувалося, що поліціанти розглядали службу на кордоні як своєрідне „заслання”. Відповідно для розв'язання вказаної проблеми вище поліційне керівництво вдалось, як підтвердила практика, до хибних методів: нерідко службовці поліції звільнялись від дисциплінарних покарань (за провини, які вони вчинили в різних воеводських командах поліції II Речі Посполитої) взамін на згоду служити у прикордонній смузі або безпосередньо на кордоні. Використання такого

методу вербування викликало низький стан дисципліни серед поліціантів. Серед найбільш характерних порушень можемо зазначити вживання алкоголю під час виконання професійних обов'язків (нерідко із більшовицькими солдатами), фальсифікацію службової документації, невиконання наказу керівництва, втрату зброї та обмундирування, некоректне поводження з особами, котрі перетинали кордон⁶¹. Зустрічались й більш зухвалі порушення дисципліни: самовільне залишення прикордонного постерунку і дезертирство до СРСР із зброєю та обмундируванням, допомога злодіям та контрабандистам, крадіжки, хабарництво, гвалтування⁶². Дисциплінарні покарання мали широкий діапазон: від догани до виключення з рядів поліції.

Важливою проблемою в контексті вивчення стану безпеки у Волинському воєводстві в 1921-1926 рр. є ставлення населення до тогочасної суспільної ситуації. Ми вже згадували, що українське населення, яке за даними перепису 1931 р. становило близько 68%, здебільшого прихильно ставилось до комуністичних гасел, будучи розчарованим політикою „національної асиміляції”, а також важкими економічними умовами у досліджуваній період. Натомість польська меншість, котра становила близько 17% від загальної кількості населення, категорично виступила проти більшовицьких диверсантів, більше того, активно висловлювала свою громадську позицію. Загалом польське населення Волинського воєводства можна умовно поділити на 4 групи: автохтонний елемент (селяни, шляхта „загорова”), група представників державної адміністрації, військові та цивільні осадники, а також земіянство та духовенство. Найбільшою громадянською активністю у „дотравневий” період вирізнялись представники останніх двох груп, які розгорнули справжню громадську кампанію за впровадження надзвичайного стану. Питання про впровадження надзвичайного стану піднімалось ще у 1922-1923 рр., однак найбільшого розголосу набуло восени 1924 р. 9 листопада відбувся Ковельський, а 11 листопада 1924 р. – Дубнівський з'їзди зем'ян та військових осадників. Вони наголошували на тому, що запровадження надзвичайного стану на певний період буде лише поворотом до нормалізації життя і є єдиним заходом, який Конституція 1921 р. може протиставити підривному більшовицько-комуністичним елементам. Як було записано у резолюції Дубнівського з'їзду „широкий загаль населення як польського, руського (українського – *О.Р.*), єврейського, чеського та німецького прийме надзвичайний стан з похвалою до уряду”⁶³. У резолюції Ковельського з'їзду зазначалось: „Бандитизм на Волині прийняв жахливі форми та розміри... Він вже не має характеру окремих виступів, натомість ми маємо справу із спланованою політичною акцією, яка проводиться з метою відторгнення „східних кресів” від Польщі... З'їзд вимагає від сейму та уряду закриття східного кордону і запровадження надзвичайного стану у прикордонній смузі, а також в окремих місцевостях відповідно до стану безпеки...”⁶⁴.

Слід зауважити, що вказаний з'їзд піддав жорсткій критиці діяльність державної поліції, водночас вимагаючи звільнення її керівного складу та селекції особового. Загалом у середовищі осадників та зем'ян піднімалось питання організації загонів самооборони, позаяк, на думку останніх, влада не могла забезпечити стабілізацію внутрішнього життя. Крім того, вказані групи польського населення Волинського воєводства висловили своє негативне ставлення до податкової політики держави щодо селян. На думку польських осадників та зем'ян обкладання селян „податками, які вони (тобто селяни – *О.Р.*) не розуміють” під час напруженої суспільної безпеки є негативним явищем. Разом з тим, звертаючись до незадовільного стану безпеки, вказані верстви польського населення Волині відмічали занадто малу кількість поліцейних постерунків, нестачу справних комунікацій, невідповідність адміністративного поділу тогочасним реаліям, а також відсутність „свідомості культурного посланництва органів державної адміністрації на Волині”⁶⁵. Громадська активність польського населення викликала справжню дискусію у суспільстві. Висловлюючи офіційну позицію, міністр внутрішніх справ Ц. Ратайський погодився з нещільністю східного кордону, розгулом бандитизму та високими податками, однак відмітив, що запровадження надзвичайного стану є зайвим⁶⁶. Міністра

внутрішніх справ підтримав і віце-міністр С. Тугут, заявивши, що запровадження надзвичайного стану образить законослухняних громадян⁶⁷. Зазначимо, що дискусії про запровадження надзвичайного стану тривали ще у першому кварталі 1925 р, однак невдовзі, після значного покращення стану безпеки на Волині, вони припинились.

Отже, у 1921-1926 рр. Волинське воєводство стало ареною диверсійно-революційної діяльності комуністичних загонів більшовицького спрямування, котрі мали на меті спровокувати військовий конфлікт між II Річчю Посполитою та СРСР для подальшого приєднання західноукраїнських земель до Радянської України та наступного „експорту” більшовицької революції до країн Європи. Незважаючи на слабкість новоствореної Польської держави, господарську розруху та підтримку непольським населенням Волині комуністичних гасел, заплановане повстання не відбулось. Непорозуміння між КПЗУ та Закордонним відділом ЦК КП(б)У, створення КОП та масові арешти навесні 1925 р. сприяли внутрішній стабілізації та покращення стану безпеки на Волині.

Анотація

Статтю присвячено розглядові функціонування державної польської поліції Західної Волині в контексті активного проникнення більшовицьких диверсійних загонів у першій половині 1920-х років на вказані етнічні українські землі. З'ясовано причини, мету, етапи та наслідки більшовицької дестабілізаційної діяльності. Детально простежено протидію підрозділів державної польської поліції антидержавним акціям більшовиків щодо суверенної II Речі Посполитої.

Annotation

The article is devoted to consideration of functioning of the state polish police of Western Volyn in the context of active penetration of bolshevist commandos in the first half of 1920th on the indicated ethnic Ukrainian earths. Reasons, purpose, stages and consequences of bolshevist activity are found out in the article. In detail traced counteraction of subsections of the state polish police to antistate actions of bolshevists in relation to a sovereign II Polish Republic.

¹ На момент створення Волинське воєводство складалося з 9 повітів (Володимирського, Горохівського, Дубнівського, Ковельського, Кременецького, Луцького, Любомльського, Острозького та Ровенського). У 1924 р. постав Здолбунівський повіт (внаслідок об'єднання 3-ох гмін Острозького повіту, 2-ох гмін Дубнівського повіту, та 1-ї гміни Ровенського повіту) та Костопільський повіт (внаслідок виокремлення 6-и гмін з Рівненського повіту). Станом на 1925 рік ліквідації зазнав Острозький повіт (3 гміни були перенесені до Здолбунівського повіту і 1-на до Ровенського). У 1930 році, в результаті виокремлення з Поліського воєводства, до Волинської адміністративної одиниці увійшов Сарненський повіт). *Див детальніше:* Drugi Powszechny Spis Ludności z 9.XII.1931r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo wołyńskie. – Seria C.-Z. 70. – Warszawa, 1938.

² Wołoszynowski J. Województwo wołyńskie w świetle liczb i faktów. – Luck, 1929; Dworakowski S. Szlachta zagrodowa we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia. – Warszawa, 1938; Krasicki S. Polityka wojewody Jozewskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów. – Startyn, 1937; Krzyzanowski T. Polskie siły społeczne na tle stosunków narodowościowych na Wołyniu. – Warszawa, 1938; Podhorski B. Zagadnienie społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu. – Poznań, 1938; Srokowski S. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich // Przegląd Współczesny. – 1924. – №23; Srokowski S. Uwagi o kresach wschodnich // Przegląd Współczesny. – 1924. – №32; Felinski M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej // Sprawy Narodowościowe. – 1931. – №6.

³ Василюк І. Селянський рух на Західній Україні в 1919-1939 роках. – Львів, 1971; *Його ж.* Робітничо-селянський союз у народному фронті в Західній Україні (1935-1939) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1986. – №9, „Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939). – УІЖ. – 2001. – №5, 6; Політична історія Західної України (1918-1939). – Львів, 2006; Вронський С. Суспільно-політичні відносини на Волині напередодні другої світової війни // УІЖ. – 1964. – №6; Корнійчук Л. Становище трудячого селянства західних областей України під владою панської Польщі. – Київ, 1957; Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – Київ, 1973; *Його ж.* Західна Україна в реакційній політиці польської та Української буржуазії (1922-1939). – Львів, 1985; Оксенюк Р. Нарис історії Волині: соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861-1939). – Львів, 1970.

⁴ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. – Krakow, 1989. Ibidem. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1935-1945). – Warszawa, 1972; Papierzynska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. – Krakow, 1979; Iwanicki M. Oswiata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939. – Siedlce, 1975; Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. – Wrocław, 1979; Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Pilsudczyzny: 1926-1930. – Warszawa, 1981; Medrzecki W. Wojewodztwo Wołyńskie (1921-1939). – Warszawa, 1988; Ibidem. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym. – Warszawa, 2005.

⁵ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939) // УДЖ. – 1993. – №1; *Його ж.* Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922-1939): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1994; Комар В. Українське питання в національній політиці Польщі (1935-1939 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1998; *Його ж.* „Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926-1939) // УДЖ. – 2001. – №5; Роль польського війська в національній політиці на Волині у другій половині 30-х рр. ХХ ст. // У пошуках правди: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. „Українсько – польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки”, Луцьк 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця, В.І. Гребенюк. – Луцьк, 2003; Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928-1938 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1998; *Його ж.* Українсько-польські міжконфесійні стосунки на Волині напередодні Другої світової війни // У пошуках правди... – Луцьк, 2003; Кучерепа М. Зародження та діяльність на Волині українських політичних партій та громадських організацій в 1921-1939 рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1995. *Його ж.* Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921-1939 // Przegląd Wschodni. – 1997. – Т. IV. – З. 1. – S. 139-154; Філіпович М. Українсько-польські відносини на прикладі діяльності Луцької повітової „Просвіти” в 20-30-х роках ХХ ст. // Україна у ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи. – К., 2001. *Ії ж.* Луцька «Просвіта» (1918-1935 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2002; Шабала Я. Аграрна політика Польщі на Волині у 1921-1939 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1997; *Його ж.* Gospodarstwa osadników na Wołyniu w latach 1921-1939 // Rocznik Chelmski. – 2003. – Т. 9.

⁶ Hryciuk G. Zmiany ludnościowe i narodowościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1939-1948. // Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej: 1931-1948. Praca zbiorowa pod. red. S. Ciesielskiego. – Torun, 2003; Ibidem. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948. – Torun, 2005; Kesik J. „Kordon sokalski”. Problemy pogranicza galicyjsko-wołyńskiego w latach 1921-1939 // Studia z dziejów prowincji galicyjskiej pod. red. A. Galosa. – Historia CXI. – Wrocław, 1993; Ibidem. Zaufany komendanta. Biografia polityczna Jana H. Jozewskiego: 1892-1981. – Wrocław, 1995; Ibidem. Wojewodztwo Wołyńskie 1921-1939 w świetle liczb i faktów // Przegląd Wschodni. – 1997. – Т. IV. – З. 1 (13); Ibidem. Stosunki narodowościowe na pograniczu galicyjsko-wołyńskim w okresie międzywojennym // Granice i pogranicza : historia codzienności i doświadczeń. Т.2 / pod red. Marzeny Liedke, Joanny Sadowskiej, Jana Trynkowskiego. -Białystok, 1999. Ibidem. Pomiedzy wspolpraca a irredenta. Ukraińska mniejszosc narodowa w II Rzeczypospolitej // Tematy polsko-ukraińskie : historia, literatura, edukacja / pod red. Roberta Traby. – Olsztyn. 2000. Ibidem. Struktura narodowościowa wojewodztwa wołyńskiego w latach 1931-1939 // Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej: 1931-1948. Praca zbiorowa pod. red. S. Ciesielskiego. – Torun: Adam Marszałek, 2003; Ibidem. Struktura narodowościowa wojewodztwa wołyńskiego w okresie międzywojennym / / Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej. Przekształcenia struktury narodowościowej 1931-1948. Praca zbiorowa pod. red. S. Ciesielskiego. – Wrocław, 2006; Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939: działalność posłów, parlamentarne koncepcje Jozefa Pilsudskiego, mniejszosci narodowe. -Lublin, 1992; Ibidem. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie – Wołyńskie Ukraińskie Obiednannia. – Lublin, 2000; Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919-1921) // Ukrainica Polonica. – Т. I. – 2004. Ibidem. Політика Міністерства Внутрішніх Справ Польської Республіки щодо Східних Кресів у 1918-1926 рр. // Ukrainica Polonica. – Т. II. – 2005.

⁷ Litwinski R. Policja Państwowa w wojewodztwie wołyńskim w latach 1921- 1939. Organizacja i główne kierunki działania // Ukrainica Polonica. – 2004. –Т. I; Ibidem. Kontrola granicy wschodniej przez Policję Państwową w okresie międzywojennym // Buletyn Informacyjny PAN. Oddział w Lublinie. – №8. – Lublin, 2003; Majer P. Kilka uwag o wzorcu osobowym policjanta w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny. -1992. – №4; Ibidem. Losy polskich policjantów po 1 września 1939r. // Przegląd Policyjny. – 1994. – №1; Ibidem. Szkolnictwo policyjne w latach 1918-1954 // Przegląd Policyjny. – 1995. – №3; Misiuk A. Organizacja policji politycznej w Polsce w latach 1919-1923 // Problemy Kryminalistyki. – 1989. – №85; Ibidem. Z dziejów organizacji policji w II Rzeczypospolitej w latach 1918-

1926 // Przegląd Policyjny. – 1991. – №1; Ibidem. Miejsce Policji Państwowej w strukturze aparatu państwowego II Rzeczypospolitej w okresie 1919-1926 // Dzieje Najnowsze. – 1991. – №2; Ibidem. Policja Państwowa (1919-1939). Wybrane zagadnienia // Przegląd Policyjny. – 1994. – №4; Ibidem. Policja Państwowa 1919-1939: powstanie, organizacja, kierunki działania. – Warszawa, 1996; Ibidem. Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej // Przegląd Policyjny. – 1999. – №1-2.; Maczynski M. Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania. – Kraków, 1997; Peplonski A. Udział organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918-1926 // Z Pola Walki. – 1982. – №1-2; Ibidem. Organizacja policji kryminalnej w II Rzeczypospolitej / / Problemy Kryminalistyki. – 1984. – №165; Ibidem. Współpraca wojskowych i policyjnych służb informacyjnych w zwalczaniu ruchu komunistycznego w Polsce 1918-1926 // Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych. – 1985. – №41; Ibidem. Geneza Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej // Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych. – 1990. – №60; Ibidem. Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej. – Szczytno, 1991; Peplonski A., Korpczyk H. Zwalczanie ruchu komunistycznego przez policje polityczną II Rzeczypospolitej (1918-1926) // Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych. – 1982. – №31; Prochwicz J., Peplonski A. Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923-1924 // Przegląd Policyjny. – 1991. – №1; Strogulski T. Granatowa armia. – Opole, 2000.

⁸ Маркс К, Энгельс Ф. Обращение Центрального комитета к Союзу коммунистов. Март 1850г. // Маркс К, Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 7. – М., 1956. – С. 261.

⁹ Ленін В. Повне зібрання творів. – Т. 26. – К., 1972. – С. 334.

¹⁰ Троцкий Л. Сталинская школа фальсификаций: Поправки и дополнения к литературе эпигонов. – М, 1990. – С. 253.

¹¹ Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии. – М., 1991. – Т. 2. – С. 321-322.

¹² Троцкий Л. К истории русской революции. – М., 1990. – С. 148.

¹³ Волкогонов Д. Троцкий. – В 2-х кн. – Кн. 2. – С. 289-290.

¹⁴ Traktat pokojowy zawarty pomiędzy Polska a Rosja. Ryga, 18 marca 1921 r. // Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – Т. III. – Warszawa, 1961. – S. 572-595.

¹⁵ *Квірінг Емануїл Йонович* [1(13).9.1888 -26.11.1937] – радянський партійний державний діяч, доктор економічних наук. З жовтня 1918 до березня 1919 – перший секретар ЦК КП(б)У. У 1919 р. голова Раднаркому України, в 1919-1920 рр. – секретар Катеринославського губкому КП(б)У. У 1921 р. входив до складу радянської делегації на мирних переговорах з Польщею і підписав разом з Ю.Коцюбинським від УСРР Ризький мирний договір 1921. У 1921-23 - секретар Донецького губкому КП(б)У. У 1923-1925 – перший секретар ЦК КП(б)У. Перебуваючи на цій посаді, К. чинив опір проведенню політики українізації, за що був звинувачений українськими націонал-комуністами в російському шовінізмі. У 1925 р. відкликаний з України до Москви. Був членом ЦК ВКП(б). Заарештований органами НКВС і усунений як можливий політичний противник Й. Сталіна. – „Квірінг Е.Й” (авт. О. Рибак). // Довідник з історії України в 3-х томах.- <http://historyfranko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.

¹⁶ Купчик О. Волинь у експорті більшовицької революції до країн Європи (1920-ті роки) // Ukrainica Polonica. – Т. II. – 2005. – С.49.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Становлення (КПЗУ) розпочалось у лютому 1919 р. на установчому з'їзді у Станіславі, де була утворена Комуністична партія Східної Галичини. До 1923 р. – Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ). У 1919-1920 рр. КПСГ вважалася обласною організацією КП(б)У, але мала окреме представництво в Комуністичному Інтернаціоналі. Під час негравалого існування Галицької Соціалістичної Радянської Республіки партія вийшла з підпілля і діяла під назвою Комуністична Партія Галичини (КПГ). Після остаточної окупації Галичини Польщею і підписання Ризького мирного договору 1921 КП(б)У уклала в Москві угоду з Комуністичною Робітничою Партією Польщі, згідно з якою КПСГ мала входити до складу КРПП. У 1923 р., після ухвали Ради Послів Антанти про анексію Галичини Польською державою КПСГ поширила свою діяльність на Волинь, Холмщину, Підляшшя і частину Полісся і була перейменована на КПЗУ. КПЗУ була складовою частиною КРПП (з 1925 р. – Комуністична Партія Польщі), але, маючи широку автономію, проводила свої з'їзди (1925, 1928 і 1934), обирала ЦК і зберігала місце в Комінтерні у складі польського представництва, її членами, крім українців, були також поляки та євреї, які проживали в Західній Україні. – „КПЗУ” (авт. Ю. Сливка). // Довідник з історії України в 3-х томах.- <http://historyfranko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.

¹⁹ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.86 (Ровенское поветовое управление государственной полиции). – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 2.

²⁰ Kesik J. Wojewodztwo wolynskie 1921-1939 w swietle liczb i faktow // Przegląd Wschodni. – 1997. – Т. IV. – Z. 1(13). – S. 102.

²¹ Ludnosc według drugiego powszechnego spisu z 9.XII.1931r. // Mały Rocznik Statystyczny 1935. – Warszawa, 1935. – S. 8

²² Kuczerepa M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921-1939 // Przegląd Wschodni. – 1997. – Т. IV. – Z. 1. – S. 140.

- ²³ Козира В. Політика Міністерства Внутрішніх Справ Польської Республіки щодо Східних Кресів у 1918-1926 рр. // *Ukrainica Polonica*. – Т. II. – 2005. – С29.
- ²⁴ Історія міст і сіл Української РСР (в двадцяти шести томах). Волинська область. – К., 1970. – С. 26.
- ²⁵ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 2. – Спр. 11 – Арк. 5
- ²⁶ Козира В. – Вказана праця. – С. 32.
- ²⁷ Купчик О. – Вказана праця. – С. 50.
- ²⁸ Купчик О. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920-1923 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Р. Купчик; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – С. 12.
- ²⁹ Оксенюк Р. Вказана праця. – С. 185-186.
- ³⁰ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.46 (Волинское воеводское управление города Луцка). – Оп. 9. (Отдел безопасности). – Спр. 5. – Арк. 3.
- ³¹ Купчик О. Волинь у експорті більшовицької революції... – С. 50.
- ³² *Dziennik Wolynski*. – 1923. – №10. – 24 stycznia. – S. 1
- ³³ Kuczerera M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu... – S. 142-143.
- ³⁴ *Papierzynska – Turek M. Sprawa Ukrainka...* – S. 238.
- ³⁵ Історія міст і сіл Української РСР... – С. 26-27.
- ³⁶ *Dziennik Wolynski*.- 1923.- №15.-11 marca.-S.3.
- ³⁷ *Ibidem*. – 1923. – №27. – 20 maja. – S.2.
- ³⁸ *Ibidem*. – 1923. – №44. – 16 wrzesnia. – S. 4.
- ³⁹ *Ibidem*. – 1923. – №45. – 23 wrzesnia. – S. 4.
- ⁴⁰ *Ibidem*. – 1923. – №52. – 18 listopada. – S. 3.
- ⁴¹ Історія міст і сіл Української РСР... – С. 27.
- ⁴² *Papierzynska – Turek M. Sprawa Ukrainka...* – S. 237.
- ⁴³ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 25.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 132.
- ⁴⁵ *Ibidem*. – S. 238, patsz szerej: “Charakterystyka akcji pociagowej za grupa dywersyjna po ataku na pociag w okolicach Lowczy (3.10.1924) // W. Sleszynski. Walka instytucji panstwowych z bialoruska dzialalnoscia dywersyjna 1920-1925. (Dokumenty do dziejow kresow polnocno-wschodnich II Rzeczypospolitej). – Bialystok, 2005. – S. 126-128.
- ⁴⁶ *Zycie Wolynia*. – 1924. – №42. – 16 listopada. – S. 7.
- ⁴⁷ *Ibidem*. – 1925. – №6. – 8 lutego. – S. 12.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*. – 1925. – №15. – 12 kwietnia. – S. 12; *Ibidem*. – 1925. – №16. – 19 kwietnia. – S. 16
- ⁵⁰ Історія міст і сіл Української РСР... – С. 28.
- ⁵¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 13. Информация поветовых староств о лицах, выехавших с советскими войсками. – Арк. 1-4.
- ⁵² ДАРО. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 257. Указания Волинского воеводского управления о выселении отдельных лиц из пограничной полосы. – Арк. 1-14.
- ⁵³ *Ibidem*. – Оп.1 – Спр. 258. Указания Волинского воеводского управления о выселении из Польши лиц, нелегально перешедших советско-польскую границу. – Арк. 1-44.
- ⁵⁴ *Ibidem*. – Оп.1. – Спр.265. Протоколы допросов лиц нелегально перешедших границу. – Арк. 1 -8.
- ⁵⁵ *Ibidem*. – Оп.1. – Спр. 398. Сведения о лицах содействующих в нелегальном переходе советско-польской границе, и материалы наблюдения за ними. – Арк. 1-101.
- ⁵⁶ *Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okregu w Lucku №4 dnia 20 stycznia*. – Luck, 1924 r. – S.1.
- ⁵⁷ *Ibidem*. – №8 dnia 13 lutego. – Luck, 1924 r. – S. 1.
- ⁵⁸ *Ibidem*. – №2 dnia 9 stycznia. – Luck, 1924 r. – S.2.
- ⁵⁹ Litwinski R. Kontrola granicy wschodniej przez Policje Panstwowa w okresie miedzywojejnym // *Buletyn Informacyjny PAN. Oddzial w Lublinie*. – №8. – Lublin, 2003. – S. 74-75.
- ⁶⁰ Prochwich J., Peplonski A. Policja Panstwowa w ochronie granicy wschodniej w latach 1923-1924 // *Pzeglad Policyjny*. – №1. – Szczytno, 1991. – S. 65.
- ⁶¹ *Rozkaz dzienny Komendanta PP XIII Okregu w Lucku №6 dnia 5 lutego*. – Luck, 1924 r. – S. 3.
- ⁶² *Ibidem*. – №2 dnia 9 stycznia. – Luck, 1924 r. – S. 1-2.
- ⁶³ *Zycie Wolynia*. – 1924. – №43. – 16 listopada. – S. 4.
- ⁶⁴ *Ibidem*. – S.8.
- ⁶⁵ *Ibidem*. – 1924. – №45. – 7 grudnia. – S. 6.
- ⁶⁶ *Ibidem*. – S.9.
- ⁶⁷ *Ibidem*. – 1924. – №47. – 24grudnia. – S. 15.